

СВОБОДА ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МАСМЕДІА ЯК ЧИННИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Розкрито диференційне та інтеграційне значення свободи та відповідальності масмедіа в забезпеченні цілісності й поступального розвитку соціально-комунікаційних систем. Проаналізовано форми реалізації та умотивовано синергію свободи й відповідальності ЗМІ. Виявлено особливості їх функціонування в демократичних суспільствах, заснованих на гнучкому, не-примусовому регулюванні та саморегулюванні інформаційних відносин.

Ключові слова: *медіаправо, свобода та відповідальність масмедіа, соціально-комунікаційні відносини, системно-синергетичний підхід.*

I. Вступ

Проблему масмедійної свободи та відповідальності не раз розглядали фахівці із соціальних комунікацій, правознавці, медіаексперти, вона утворила осердя публічного обговорення функціонування ЗМІ останніх десятиліть. Водночас значення свободи та відповідальності масмедіа як диференційних та інтеграційних чинників функціонування соціально-комунікаційних систем не набуло висвітлення в наукових дослідженнях.

Теоретико-методологічну основу вивчення питання становлять філософсько-правові концепції соціальної відповідальності та свободи (Г. Йонаса, П. Рікера, Дж. Роулза та ін.), у соціально-комунікаційній площині розвинуті Е. Багерстамом, Е. Барендтом, Д. Мак-Квейлом, Т. Пітерсоном, Ф. Сіббертом, Т. Скенлоном, О. Стенхольмом, С. Холдаром, У. Шраммом та ін.

Філософсько-правовий та соціально-філософський аналіз соціально-правової свободи й відповідальності репрезентують публікації О. Безрукової, Д. Бернштейна, О. Белова, Л. Верещької, І. Вітківської, Л. Грядунової, А. Плахотного та ін.

У сучасній українській соціально-комунікаційній традиції концептуальне осмислення свободи та відповідальності масмедіа і їх значення в процесах демократизації відобразили праці К. Афанасьєвої, З. Галаджун, В. Гвоздєва, В. Здоровеги, В. Іванова, С. Костилюєвої, С. Криворучко, І. Крупського, О. Кузнецової, В. Лизанчука, В. Литвина, А. Москаленка, К. Москальчука, Б. Потятиника, Т. Приступенко, В. Різуна, К. Трегуба, Ю. Фінклера, І. Чиж, Я. Ширченко, В. Шкляра та ін.

У правознавстві найчисленнішу групу досліджень становлять пов'язані з правовим забезпеченням свободи ЗМІ (К. Волинка, Т. Збирак, І. Коваленко, М. Місьо, А. Олійник, В. Павликівський, Д. Проценко, В. Рященко, В. Середюк, Е. Тітко). Останнім часом увиразнюється напрям наукових студій юридичної відповідальності масмедіа (Р. Головенко, О. Каплій, В. Павликівський, Е. Тітко). Важливим аспектом питання є охорона та захист честі, гідності й ділової репутації фізичної та юридичної особи від випадків зловживання правом на свободу масової інформації (А. Ерделевський, Д. Луспеник, Н. Петрова, І. Саприкіна).

II, Постановка завдання

Метою статті є розкриття значення свободи та відповідальності масмедіа в підтриманні цілісності й забезпеченні поступального розвитку соціально-комунікаційних систем.

III. Результати

Дискутовані в дослідженнях із соціальних комунікацій свобода та відповідальність є взаємопов'язаними, дуальними концептами, у координатах котрих розглядається діяльність ЗМІ.

Щодо *соціально-інформаційних комунікацій* специфіка свободи та відповідальності визначена структурно-функціональними особливостями системи «джерело інформації – комунікант – канали інформаційного обігу – комунікат» та сутністю, ознаками, властивостями специфічного предмета комунікаційного обміну – інформації.

Відповідно, у структурно-функціональному вимірі комунікаційна свобода забезпечується вільним циркулюванням інформації в усіх ланках інформаційно-комунікаційної системи: можливостями її безборонного одержання з якнайширшого кола джерел, її вільного опрацювання, збереження та розповсюдження з подальшим безперешкодним сприйняттям комунікатами та виявом їх реакції у взаємодії з комунікантом. При цьому цільовим перспективним вектором інформаційного перебігу постає самовідтворення та розвиток свободи, гласності, підвищення рівня організації комунікації.

У свою чергу, природа інформації, її зв'язок з когнітивними, ціннісно-орієнтаційними, мотиваційними, поведінковими вимірами людського буття визначають корелятивність вербальної та аудіовізуальної інформаційної репрезентації із широким колом соціопсихологічних, природно-правових та позитивно-правових феноменів, як-от: свобода думки, переконань, суджень, вираження поглядів, слова, ідеологій, інформації [2, с. 123–126]. Назагал зазначені вияви свободи утворюють причинно-наслідковий ланцюг, де кожна ланка є передумовою наступної (скажімо, свобода думки й переконань спонукають свободу вираження поглядів та свободу слова), а наступна – інституціоналізацією й екстеріоризацією внутрішньої свободи (свобода думки як соціопсихологічний феномен, свобода слова і свобода інформації як соціальні законодавчо визначені феномени). Останнє супроводжується зростанням значення позитивної компоненти права в гарантуванні невід'ємних природних людських прав. Зокрема, якщо свобода думки та свобода переконань можливі й у тоталітарних суспільствах, то свобода слова як свобода вербалізованої та оприлюдненої думки потребує нормативно-правової підтримки. Зауважимо, що складники окресленої структури пов'язані й зворотним зв'язком, позаяк властиві демократичному суспільству свобода вираження, слова, інформації, ідеологій сприяють свободі думки, суджень, переконань.

Не оминемо увагою супідрядність понять. Так, свобода слова є різновидом свободи вираження, котра, поряд із вербальними, охоплює поведінкові форми (розповсюдження тієї чи іншої символіки, агітаційних матеріалів, плакатів, участь у масових акціях тощо). Ємким загальним поняттям є свобода інформації, що відображає етапи її одержання, опрацювання, осмислення, оприлюднення, поширення суб'єктами інформаційно-комунікаційних відносин.

Наведені міркування дають змогу зробити висновок, що в системі соціально-інформаційних комунікацій зміст свободи може бути конкретизований як: 1) свобода переконань, думки, суджень, вираження, слова, ідеологій та їх послідовна реалізація в комунікації; 2) свобода вибору суб'єктом комунікації системи комунікаційних зв'язків; 3) свобода доступу до джерел інформації та одержання останньої; 4) свобода опрацювання інформації, її збереження та поширення без втручання владних структур; 5) свобода і право знати, свобода одержання інформації від інших суб'єктів інформаційно-комунікаційних відносин, свобода контакту комуніканта та індивідуально- чи колективного комуніката, свобода обміну інформацією.

Екстраполюючи окреслену проблематику в площину системно-синергетичного підходу та враховуючи суспільно-державний контекст, маємо підстави стверджувати, що *комунікаційна свобода* забезпечує безперешкодне надходження інформації із зовнішнього щодо суспільства та держави середовища; її одержання, продукування, вільний та інтенсивний обіг усередині соціально-комунікаційної системи; структурування й диференціацію інформаційних каналів; урізноманітнення змісту повідомлень, їх новаційність, достовірність та об'єктивність унаслідок формування соціально-комунікаційних традицій і продуктивної конкуренції інформаційних контентів; самовідтворення інформаційно-комунікаційної взаємодії та вільних, незалежних суб'єктів комунікації, увиразнення соціально-комунікаційних чинників розвитку суспільства.

З позицій системного підходу перелічене забезпечує саморегуляцію складно організованих систем, удосконалення їх структури, функціональних та адаптивних можливостей, оновлення, розвиток. Істотним є й те, що охарактеризовані *диференційні* за своєю сутністю процеси потребують дії протилежних сил, що запобігають хаотизації та автономізації елементів і водночас *інтегрують* систему.

Висловимо припущення, що *одним із компонентів інтеграційних механізмів* у системі соціальних комунікацій постає *соціальна відповідальність*, яка узгоджує інтенції та інтереси учасників взаємодії, мінімізує комунікаційні ризики, усуває комунікаційні бар'єри, сприяє громадянській єдності, цілісності держави та суспільства.

Отже, маємо підстави стверджувати, що інформаційно-комунікаційні свобода та відповідальність є взаємопов'язаними, взаємодоповнюваними, наділеними *диференційними та інтеграційними властивостями*, складниками соціальної комунікації, рівною мірою необхідними для розвитку суспільства та інформаційно-комунікаційних систем.

Конкретизуємо викладене щодо масовоінформаційної комунікації, суб'єктом якої постають масмедіа, ЗМІ, ЗМК. Вочевидь, головними специфікуючими чинниками *свободи та відповідальності масмедіа* є структурно-функціональні й змістові особливості масовоінформаційно-комунікаційних процесів та ЗМІ як професіоналізованого, інституціоналізованого комуніканта [13, с. 10], що використовує чітко визначені, структуровані канали масової комунікації, певні способи та технічні засоби [4, с. 85; 13, с. 10; 14, с. 61], орієнтується на масову аудиторію, конкретні соціальні завдання [14, с. 60], є самоорганізованою й самоконтрольованою суспільною підсистемою (Г. Спенсер, Р. Мертон, Н. Луман) [5, с. 53] і наділений комплексом стійких функціональних ознак [7, с. 202–203; 11, с. 169–177; 17, с. 282–284]. Зокрема, саме самоорганізованим, саморегульованим характером масмедіа зумовлена *необхідність* актуалізації диференційного та інтеграційного потенціалів їх діяльності, а інституційність ЗМІ та їх зв'язок з іншими суспільними інституціями визначає *обов'язковість* свободи та відповідальності в системі «державна – суспільство – масмедіа: комунікант – інформація – комунікат».

У *змістовому вимірі* вагомість масмедійної свободи та відповідальності детермінована підвищеною *соціальною значущістю* трансльованої інформації, інтенсивністю її поширення, її су-

гестивністю, тотальністю впливу; перетворенням масмедіа на «четверту владу» [14, с. 127], авторитетом друкованих та аудіовізуальних ЗМІ.

У *структурно-функціональному аспекті* свобода масмедіа реалізується в безперешкодному доступі до джерел інформації, її одержанні, опрацюванні, поширенні, вільному контакті з аудиторією; створенні умов для виконання базових масмедійних функцій, пов'язаних з посередництвом масмедіа між державою та громадянським суспільством.

Суб'єктними конкретизаціями масмедійної свободи постають свобода бути опублікованим (право автора); свобода «друкувати чи не друкувати (право редактора, видавця, засновника ЗМІ)»; свобода «читати (право вибору читача, тобто що, де й коли читати)», при цьому «гарантія свободи комунікатора (ЗМІ) у цивілізованому суспільстві слугує запорукою свободи споживача інформації» [2, с. 143–144], а свобода слова «є правом усіх громадян» – учасників інформаційних відносин [2, с. 165].

У свою чергу, *відповідальність масмедіа* пов'язана з усвідомленням умотивованості обмеження доступу до певних джерел інформації, відповідальним ставленням до змісту, об'єктивності, повноти, достовірності журналістських матеріалів, урахуванням їх можливого негативного впливу на аудиторію, повагою до прав громадян та фігурантів інформаційних повідомлень тощо. Так, узагальнюючи погляди на проблему, Я. Засурський зазначає, що соціально-комунікаційний зміст масмедійної відповідальності зводиться до: відповідальності перед суспільством і громадянами, читачем, слухачем, глядачем; відповідальності перед державою, котра передбачає різну міру контролю з боку держави; відповідальності перед видавцем, власником; відповідальності перед професією, колегами, що прокладає шлях до саморегуляції ЗМІ [15, с. 9–10].

Зазначимо, що в процесі об'єктивації свободи (думки, переконань, слова) свобода ЗМІ є ключовою, підсумковою ланкою, що виникає тоді, коли створено суспільно-державні інституційні передумови та сформовано суспільний запит на об'єктивну, різнобічну інформацію. Показовим є також те, що в професійній масмедійній діяльності «щаблі екстеріоризації свободи» пов'язані чи не тісніше, ніж у соціальной комунікації загалом. Так, за твердженням українського медіаексперта С. Дацюка, в умовах жорстких цензурних обмежень поряд зі свободою слова редукується й свобода журналістського мислення, позаяк остання заснована на свободі слова, підживлюється вільним обміном ідеями, «свободою колективної розумової діяльності» [3, с. 24].

Викладене дає підстави стверджувати, що в сучасному суспільстві свобода та відповідальність масмедіа є необхідними передумовами повноцінної соціальної інформаційно-комунікаційної взаємодії, а їх зв'язок – значно міцнішим, ніж у межах неінституціоналізованих комунікаційних форм. Суттєво, що останній полягає не в зовнішньому поєднанні, а у взаємопроникненні, синергії, забезпеченій актуалізацією «необхіднісного» складника *свободи* й «свобідного» – *відповідальності* ЗМІ.

Важливим аспектом аналізованої проблеми є роль свободи та відповідальності в реалізації загальних та спеціальних, наділених історичною динамікою, взаємозалежних *функцій ЗМІ*. Так, у класичній праці Ф. Сібєрта, Т. Пітерсона, В. Шрамма «Чотири теорії преси» (1956) виокремлено сім функцій преси: 1) інформаційне забезпечення владної системи; 2) обговорення суспільних справ; 3) просвітництво масової аудиторії; 4) захист прав людини перед владою; 5) обслуговування економічної системи; 6) забезпечення рекреації читачів; 7) підтримка власної фінансової незалежності. За твердженням Д. Мак-Квейла, функціями ЗМІ є інформування, корелювання, забезпечення спадкоємності, рекреація, мобілізація [18, с. 71–72]. У класифікації швейцарського дослідника Р. Блюма виділено вісім функцій масмедіа: 1) інформування громадян і продукування гласності в передачі інформації; 2) артикуляції потреб та інтересів громадськості; 3) соціалізації, передачі в часі культурного досвіду, цінностей, норм; 4) критики та контролю, нагляду за владою; 5) кореляції, узгодження різних громадських позицій, формування громадської думки; 6) обслуговування (практичної допомоги, корисних порад тощо); 7) розважання; 8) реклами [11, с. 174–176].

На думку А. Москаленка, провідними, «класичними» функціями ЗМІ є організаторська, пропагандистська, контрпропагандистська та соціологічна [11, с. 171–172, 177]. За переконанням Н. Мороза, до *загальних* соціальних функцій масмедіа належать задоволення інформаційних суспільних потреб, забезпечення гласності, контроль і спостереження за діями суб'єктів влади, політична соціалізація, формування громадянськості, підтримка або ж критика програм та діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, громадських організацій тощо; до *спеціальних* – притаманні виключно ЗМІ відбір, коментування та оцінювання інформації [10].

Схожі принципи класифікації, за якими до загальних масмедійних функцій можуть бути віднесені «пов'язані з атрибутивними ознаками ЗМІ» і притаманні їм усім, а до спеціальних – локальні, обстоює О. Каплій [7, с. 202]. Так, на думку дослідниці, основними загальними функціями масмедіа є інформаційна, просвітницька, формування громадської думки, обговорення важливих соціальних проблем, комунікаційна, контрольно-критична; спеціальними – підтримання самоорганізації суспільства та його структурування, агітаційна, розважальна, зворотного зв'язку [7, с. 202]. За твердженням Н. Шеремєнко, функціями ЗМК є «владна» (політична), пропагандистська, комунікативна, науково-освітня, соціалізуюча, розваг та відпочинку [17].

За переконанням авторів колективної монографії «Інформаційна складова державної політики та управління» (2015), у демократичному суспільстві ЗМІ забезпечують «громадський контроль за діяльністю <...> трьох основних гілок влади: законодавчої, судової, виконавчої», сприяють «захисту свободи слова <...> від можливого введення авторитарного режиму правління», слугують джерелом інформації та гарантом рівного доступу до неї [6, с. 133]. Згідно з підсумками парламентських слухань «Суспільство, засоби масової інформації, влада: свобода слова і цензура в Україні» від 16 січня 2003 р., основними функціями ЗМІ є інформування, суспільна критика, контроль, налагодження процесу комунікації [16].

Узагальнюючи аналіз функцій масмедіа, зауважимо, що одні з них пов'язані з базовими потребами суспільства («владна», інформування, обговорення суспільних проблем, артикуляції інтересів громадськості, критики та контролю, нагляду за владою, захисту прав людини перед владою, корелювання суспільних інтересів, мобілізації, забезпечення спадкоємності, соціалізації, організаторська, пропагандистська, контрпропагандистська, просвітницька, комунікаційна), інші – узалежені хоч і важливими, однак частковими, прикладними аспектами соціального життя (практичної допомоги, корисних порад, розважання, реклами тощо).

Прикметно, що корелятивна суспільним диференційним та інтеграційним процесам, синергія реалізація свободи і відповідальності масмедіа найістотніша щодо перших із них. У змістовому вимірі в здійсненні окреслених функцій свобода та відповідальність представлені в трансформованій, перетвореній якості: *компетентності, обізнаності, об'єктивності, достовірності, точності, правдивості, аргументованості, повноти* як результатів свободи доступу до джерел інформації, її відповідального опрацювання, відсутності перешкод діяльності журналістів тощо.

Важливим аспектом свободи та відповідальності масмедіа є динаміка реалізації їх диференційного й інтеграційного потенціалів у *різних типах соціально-політичних систем*. Теоретико-методологічним підґрунтям аналізу проблеми слугують типології взаємодії ЗМІ, суспільства й держави в низці наукових праць. Так, у дослідженні Ф. Сіберта, У. Шрамма, Т. Пітерсона [15] виокремлено авторитарну, лібертаріанську, соціально-відповідальнісну та радянську комуністичну моделі зі специфічними ознаками свободи й відповідальності ЗМІ. Показово, що в позначених консерватизмом нормативних установок авторитарній та радянській системах свобода гранично редукована, а відповідальність має ідеологічно ангажований та обмежений зміст [15, с. 17]. Водночас актуальність щодо функціонування вітчизняних масмедіа зберігає соціально-відповідальнісна модель з властивим демократичним суспільствам умотивованим узгодженням свободи і відповідальності ЗМІ. Зокрема, істотним видається твердження, що «свобода супроводжується певними обов'язками» і ЗМІ «зобов'язані нести відповідальність перед суспільством» [15, с. 113, 130]. Важливим є акцентування на пов'язаній з відповідальністю «свободі для», що відрізняє соціально-відповідальнісну теорію від лібертаріанської, заснованої на ідеї «свободи від» (державного ідеологічного контролю, цензури тощо) [15, с. 141–142]. Назагал дослідження Ф. Сіберта, У. Шрамма і Т. Пітерсона дає змогу стверджувати, що чим менш жорстко організованою є соціально-комунікаційна система, тим більшого значення в її саморегуляції набувають свобода та відповідальність ЗМІ.

Проблема детермінованості історичних виявів свободи й відповідальності масмедіа структурно-функціональними особливостями соціополітичних та пов'язаних із ними соціально-комунікаційних систем посідає чільне місце в колективній монографії «Інформаційна складова державної політики та управління» (2015) [6]. Так, на думку авторів, «домінуючий тип інформаційно-комунікативної взаємодії держави й суспільства обумовлює формування відповідного політичного режиму – демократичної, авторитарної чи тоталітарної політичної системи» [6, с. 15], а історичні варіації «участі органів державної влади у процесах соціальної комунікації та інформаційного обміну з суспільством» можуть бути зведені до: *диктату*, коли держава доводить інформацію про свою діяльність імперативно, ігноруючи реакції громадян; *пропаганди* – одностороннього, вибіркового, цілеспрямованого інформування; *рекламування*, за якого органи влади рекламують свою діяльність, використовуючи методи бізнес-реклами; *«двобічного асиметричного інформування»*, у межах котрого держава «вивчає головні преференції та запити суспільства з метою їх корегування або зміни»; *«двобічного симетричного діалогу»*, у якому державні органи комунікують «із суспільством та його складовими аж до пересічних громадян на принципах партнерства та консенсусності» [6, с. 16]. Вочевидь, у власному розумінні свобода і відповідальність масмедіа реалізуються лише в останньому із зазначених випадків, у всіх інших – трансформуючись у внутрішній вимір професійної свідомості як свободи від зовнішніх обставин та відповідальності перед власною совістю, що, однак, не гарантує повноцінної комунікаційної діяльності ЗМІ.

Істотні відмінності інформаційно-комунікаційної взаємодії та здійснення свободи і відповідальності масмедіа простежуються в аналізованих авторами *інституційних моделях демократії*: класичній ліберальній, християнській, партиципаторній, елітарній, плюралістичній, консолідаційній, партійно-плебісцитарній, поліархії. Зокрема, важливим видається аналіз максимальної реалізації свободи масмедіа в умовах *ліберальної демократії* (К. Майноуг). Пізнавальний інтерес становить *партиципаторна модель* (К. Пейтман, Н. Боббіо, П. Бахрах, К. Гулд), у межах якої активна участь громадян у прийнятті рішень «з найголовніших проблем суспільного життя та

державного управління» [6, с. 20] та паритетна взаємодія суспільства й уряду слугують підґрунтям вільної й відповідальності діяльності ЗМІ. Відносну рівновагу свободи та відповідальності масмедіа в межах чіткої вертикалі перебігу інформації та посилення впливу влади на інформаційний простір репрезентує *елітарна* модель (Й. Шумпетер) [6, с. 23].

Зростання масмедійної свободи та відповідальності й набуття ними першочергового значення в регуляції інформаційно-комунікаційної взаємодії, відкритість інформаційно-комунікаційних відносин, їх конкурентний характер, розмаїття засобів масової комунікації, їх доступність для громадян притаманні *плюралістичній моделі* (Р. Даль, Г. Екстайн, Г. Ласкі, Р. Мертон, Д. Труман). Подібний тип конституювання свободи та відповідальності масмедіа представлено в *консоціативній моделі демократії* (Д. Аптер, А. Лейпхарт), заснованій на суспільному єднанні, інтенсивності інформаційних повідомлень та множинності інформаційних каналів, розрахованих на оприлюднення позицій усіх соціальних верств [6, с. 26]. Часткове підпорядкування свободовідповідальнісного регулювання інформаційно-комунікаційних відносин державницько-політичному впливу властиве *партійно-плебісцитарній демократії*: з високим рівнем партійної структуризації суспільства та «партійного контролю над засобами масової комунікації» [6, с. 27].

Поліархічна модель, сформована на ґрунті класичної плюралістичної, позначена соціальною орієнтованістю, плюралізмом «центрів ухвалення рішень», залученням до державного управління громадських об'єднань, дієвістю соціально-політичних інститутів, що забезпечують свободу слова та доступ до альтернативних інформаційних джерел [6, с. 29]. Особливістю поліархії є сприяння активній інформаційній взаємодії, законодавче закріплення й судовий захист інформаційних прав і свобод (вільного доступу до інформаційних джерел, права безперешкодно висловлювати свою думку з якнайширшого кола соціально-політичних питань, критикувати уряд, державних посадовців, ідеологію, «вільно створювати відносно незалежні асоціації чи організації, у тому числі незалежні засоби масової комунікації» [6, с. 29–30]).

Варто взяти до уваги відмінності *цивілізаційно-національних парадигм свободи слова*, заснованих на історико-культурних особливостях регіонів і країн. Так, згідно з американською моделлю, відображеною в Конституції США, Конгрес та уряди штатів не мають права ухвалювати закони, що обмежують свободу слова чи преси – положення, на ідеології якого «ґрунтуються всі закони та судові рішення США» щодо ЗМІ [1, с. 200]. Водночас, згідно з європейською концепцією праворозуміння, свобода слова та ЗМІ хоча й визнається безумовною цінністю, однак може зазнавати обмежень «в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету та безсторонності суду» (ст. 10 Конвенції про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р.) [8].

На нашу думку, розглянуті типології дають змогу проаналізувати не лише історичну динаміку свободи й відповідальності масмедіа та її особливості у вітчизняному інформаційному просторі, а й міру відповідності декларованих принципів їх практичному втіленню в різних типах соціополітичних систем. Особливого значення проблема набуває в суспільствах, що стали на шлях демократії, зокрема в Україні, де наявні «всі ознаки елітарної, корпоративної моделі <...> з яскраво вираженою схильністю до олігархізації», тоді як у законодавстві закріплені прогресивні вимоги, властиві партиципаторній демократії (гарантування рівних можливостей доступу до інформації, її одержання, збирання, зберігання, створення, використання, поширення, охорони, захисту; забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів державної влади, сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері тощо [12]).

IV. Висновки

Отже, дослідження свободи та відповідальності масмедіа дає змогу зробити висновок про їх необхідність у забезпеченні рівноваги диференційних та інтеграційних процесів у розвитку інформаційно-комунікаційних систем.

Встановлено, що соціально-комунікаційна вагомість масмедійної свободи й відповідальності зумовлена статусно-функціональними ознаками ЗМІ як медіатора між державою та громадянським суспільством, професіоналізованого, інституціоналізованого комуніканта, що використовує чітко визначені канали масової комунікації, певні способи й технічні засоби, орієнтується на масову аудиторію, конкретні соціальні завдання, сприяє поширенню соціально значущої інформації та наділений комплексом стійких функціональних ознак.

Підкреслено, що в *структурно-функціональному аспекті* свобода масмедіа реалізується в безперешкодному доступі до джерел інформації, її одержанні, опрацюванні, поширенні, вільному контакті з аудиторією; створенні умов для виконання базових масмедійних функцій, пов'язаних з посередництвом масмедіа між державою та громадянським суспільством. Зауважено, що суб'єктивними конкретизаціями масмедійної свободи постають свобода автора, свобода редактора, видавця, читача, слухача, глядача, тобто всіх учасників інформаційно-комунікаційних відносин.

Обґрунтовано, що в суб'єктно-інтенційному вимірі відповідальність масмедіа конкретизується як відповідальність перед суспільством, державою, читачем, слухачем, глядачем, відповідальність перед професією, що визначає саморегулятивні та правові норми упорядкування діяльності ЗМІ.

Зазначено, що в процесі об'єктивації свободи (думки, переконань, слова) свобода ЗМІ є заключною, підсумковою ланкою, що виникає тоді, коли створено суспільно-державні інституційні передумови та сформовано суспільний запит на об'єктивну, різнобічну інформацію.

Умотивовано, що в сучасному суспільстві свобода та відповідальність масмедіа є необхідними передумовами повноцінної соціальної комунікації, а їх зв'язок – значно міцнішим, ніж у межах неінституціоналізованих комунікаційних форм.

Наголошено на набутті свободою та відповідальністю масмедіа першочергового значення в демократичних суспільствах, заснованих на гнучкому, непримусовому регулюванні та саморегулюванні інформаційних відносин. Перспективним вектором подальших наукових студій вважаємо дослідження особливостей реалізації правових свободи та відповідальності в українському інформаційному просторі; в єдності правотворчості, теоретичної правової рефлексії, утвердження правочинних стратегій функціонування масмедіа й правозастосування; у діахронії та синхронії соціально-комунікаційних процесів.

Список використаної літератури

1. Бондар Ю. Свобода слова: історичний аспект і розуміння в контексті формування сучасної демократичної політичної культури. *Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації*. 2011. № 4. С. 199–202.
2. Гвоздев В. М. Свобода преси в сучасному суспільстві: генезис, зміст, структура : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 – журналістика / КНУ ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики. Київ, 2004. 230 с.
3. Журналістська осінь-2002. Дискусія про політичний тиск та цензуру в українських медіа : зб. статей / Н. Л. Лігачова, Г. І. Герман, Б. А. Кіпніс, Т. В. Кравченко. Київ, 2003. 104 с.
4. Іванов В. Деякі моменти когнітивно-регулятивного підходу до масової комунікації. *Наукові записки Інституту журналістики*. Київ, 2001. Т. 4. С. 32–44.
5. Іванов В. Основні теорії масової комунікації і журналістики : навч. посіб. / за наук. ред. В. В. Різуна. Київ, 2010. 258 с.
6. Інформаційна складова державної політики та управління : монографія / С. Г. Соловійов та ін. ; заг. ред. Н. В. Грицьак ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, каф. інформ. політики та електрон. урядування. Київ, 2015. 320 с.
7. Каплій Е. Общие и специальные функции СМИ в Украине. *Закон и жизнь*. 2013. № 8/2. С. 201–204.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950, поточна редакція від 01.06.2010, підстава 994_527, набуття чинності в Україні з 11.09.1997. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
9. Кузнецова О. Д. Журналістська етика та етикет: основи теорії, методики, дослідження трансформації незалежних видань України, регулювання моральних порушень : монографія. Львів, 1998. 412 с.
10. Мороз М. О. Роль засобів масової інформації у формуванні громадянського суспільства. URL: http://ipt.nmu.org.ua/ua/vidavn/gj/2012_2-3/Moroz.pdf.
11. Москаленко А. Теорія журналістики : навч. посіб. Київ, 2002. 334 с.
12. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI, поточна редакція від 01.05.2015, підстава 319-19. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.
13. Різун В. Поняття про соціальні комунікації в системі взаємозв'язків влади з громадою. *Запровадження комунікацій у суспільстві* / за заг. ред. Н. К. Дніпренко, В. В. Різуна. Київ, 2009. С. 9–11.
14. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підручник. Київ, 2008. 260 с.
15. Сиберт Ф., Шрамм У., Питерсон Т. Четыре теории прессы. Москва, 1998. 223 с.
16. Суспільство, засоби масової інформації, влада: свобода слова і цензура в Україні : матеріали парлам. слухань у Верховній Раді України 4 грудня 2002 р. Київ, 2003. 93 с.
17. Шеремченко Н. М. Соціальні функції українських мас-медіа: політологічний дискурс. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. 2009. Вип. 36. С. 281–291.
18. McQuail D. Mass Communication Theori: An Introduction. Beverly Hills, 1987. P. 71–72.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2017.

Данча Л. И. Свобода и ответственность массмедиа как факторы функционирования социально-коммуникационных систем

Раскрыто дифференцирующее и интегрирующее значение свободы и ответственности массмедиа в обеспечении целостности и развития социально-коммуникационных систем. Проанализированы формы реализации и аргументирована синергия свободы и ответственности СМИ. Определены особенности их функционирования в демократических обществах, основанных на гибком, непринудительном регулировании и саморегулировании информационных отношений.

Ключевые слова: медиаправо, свобода и ответственность массмедиа, социально-коммуникационные отношения, системно-синергетический подход.

Dancha L. Mass Media Freedom and Responsibility as Factors of Social and Communication Systems Functioning

The article deals with the differential and integrative meanings of mass media freedom and responsibility in the integrity and progressive development of social and communication systems guarantee.

The author has established that the social and communication importance of mass media freedom and responsibility is determined by the status and functional peculiarities of the mass media as a mediator between the state and civil society, a professionalized and institutionalized communicator that uses the clearly-defined channels of mass communication, certain methods and technical means, that is focused on mass audience, specific social tasks, that helps to spread the information which is socially important and that possesses a set of persistent functional features.

It was emphasized that in the structural and functional aspect mass media freedom is realized in unimpeded access to information sources, information reception, elaboration, spreading and free contact with the audience; in creation of conditions for the execution of basic mass-media functions related to the mediation of mass-media between the state and civil society.

It is noted that in the process of objectification of freedom (thought, belief, word) mass media freedom is the final concluding link that appears when social and state institutional conditions are created and a public request for objective, versatile information is formed. It is motivated that in present society mass media freedom and responsibility are the necessary preconditions of a valuable social communication, and their connection is much stronger than within the limits of non-institutionalized communication forms.

The author emphasizes on the fact that mass media freedom and responsibility has acquired the first place in democratic societies based on flexible, unforced regulation and self-regulation of information relations.

Key words: *media law, mass media freedom and responsibility, social and communication relations, system and synergistic approach.*